

21. YY’da Türk ve İslam Toplumlari’nda ‘‘Asker-Siyaset İlişkisi’’ Üzerine Siyasi ve Tarihi Bir İnceleme

A Political and Historical Examination on ‘‘Military-Political Relationship’’ in Turkish and Islamic Societies in the 21st Century

*Erden KİŞİ**

Başvuru Tarihi: 20.01.2023

Kabul Tarihi: 28.05.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Siyasi ve askeri bürokrasi arasında yaşanan, yönetim erkine sahip olma mücadelesi ilk dönemlerden bugüne tüm ülkelerde çetrefilli bir konu olarak var olagelmıştır. Türk ve İslam toplumlarında da bu sorun hala varlığını korumaktadır. Askeri darbeler, muhtıralar, siyasi baskı araçları kullanılarak ilerlenen bu süreç, İslam toplumlarında devlete ve topluma ciddi zararlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. ‘‘Kanun ordusu’’ fikrinin tam olarak oluşması ve bu temelde siyasi ve askeri aktörlerin bir araya gelerek hareket etmeleri, sorunun aşılabilmesi için önemli bir olgudur. Gerek ilk dönem İslam devletlerinde gerek Osmanlı tarihinde gerekse de Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde asker ve siyaset ilişkisi daima sorunlu bir konu olmuştur. İki farklı bürokratik tabaka arasındaki sürtüşmenin bedelini halk ödemek zorunda kalmıştır. Bu temelde hem İslam tarihinde hem de Türk tarihinde darbeler, önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Demokrasi adına verilen mücadelelerin, askeri darbeler ile kesintiye uğraması, seçilmiş iktidarların silahın gerisinde kalması İslam coğrafyasındaki büyük resmin ana temasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, özellikle askeri bürokrasinin, siyasi bürokrasi üzerine yaptığı baskıların sonuçları üzerinde durulmuştur. İki bürokratik tabakanın anlaşmazlık yaşamamasının ne gibi sonuçlar doğurabileceği incelenmeye çalışılmış, son olarak da ‘‘kanun ordusu’’ fikrinin gelişip, tüm askeri kadrolarca kabul görmesi için atılması gereken önemli adımlar vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asker, Siyaset ve Asker, Türk ve İslam Toplumlari, Askeri ve Siyasi Bürokrasi İlişkisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3124-680X.

Abstract

The competitive struggle for power between political and military bureaucracy has always been a complicated issue for all countries. Specifically, in the Turkish and Islamic Societies, this problem persists. Coup d'états, military memorandums and various political tools of oppression continue to harm both state and society in the Islamic Societies. To cope with the problem two factors are required: the emergence of the idea of the "Army of Law" and cooperation between military and political actors. The relationship between military and politics has always been a problematic issue both in early Islamic states as well as Ottoman and the Republican eras in Turkey. Unfortunately, the locals had to pay the price of the friction between these two different bureaucratic strati. In this regard, Coup d'etas constitute an important part in both Islamic and Turkish history. In the Muslim World, elected governments survived under the shadow of weapons and the struggle for democracy is interrupted by military coups. This study, focuses on the consequences of the pressure exerted by military bureaucracy to the political bureaucracy. It also examines the results of the conflict between two layers of bureaucracy. Finally, the study scrutinizes the ways in which the idea of the "Army of Law" could be developed and be popularized.

Key Words: Military, Politics and Military, Turkish and Islamic Societies, The Relationship between Political and Military Bureaucracy.

Giriş

Tüm dünya toplumlarında olduğu gibi ilk çağlardan günümüze asker-siyaset ilişkisi, Türk ve İslam toplumlarında da önem arz eden gelen bir konu olmuştur. İslam toplumlarının temelinde İslami düstur bulunmaktadır. İslami düsturun temeli, Kur'an ve sünnete dayanır. Kur'an manevi bir kitaptır, ama aynı zamanda pratik bir kitaptır. Müslümanlar, Kur'an'ı İslam ümmetini (inananlar topluluğu) kurma konusunda bir rehberin yanı sıra, Allah'ın yolunda kişisel bir rehber olarak da görmüşlerdir (Marranci, 2006: 18). Bu noktada İslam toplumunun kurulması ve korunması en önemli konudur. Gaza ve cihat anlayışı, İslam toplumları için hayati bir önem arz etmektedir. Dolayısı ile tüm İslam devletlerinde devletin kurucu kadrolarının asker kökenli olduğu görülmektedir.

Türk ve İslam toplumlarının bir ‘‘asabiyyet’’ bilinci ile bir araya gelebilmesinde, ortak bir gaye için hareket edebilmesinde askeri kadroların büyük bir etkisi olduğu görülmüştür. Özellikle toplumun ihtiyaç duyduğu manevi değerlerin korunmasında, askeri kadroların görevli olduğu bilinmektedir. İslam dininin oluşum, gelişim ve yayılış dönemlerinde askeri kadronun hayati bir fonksiyonu bulunmaktadır. Askeri kadronun üstlendiği en önemli rol ise devleti kuran kadro olmasıdır.

Devleti kuran kadro olması nedeni ile birçok şeyi kendine hak gören bir kısım askeri bürokrasi mensubu, toplumu yönetme yetkisinin kendisine ait olmadığını ve demokratik yönetim anlayışının gereklerini kavrayamamıştır. Demokratik ülkelerde askeri kadro, kendi ihtisas konularını ilgilendiren alanlarda özellikle ülkenin dış saldırılara karşı korunmasında ciddi rollere sahiptir (Özsağır, 2013: 760). Fakat Türk ve İslam toplumları demokratikleştiğini ilan etse de bazı askeri kadrolar, eski militarist düşünce yapısı ile hareket etmek istemiştir. Siyasi kararlara dâhil olmak için ciddi bir mücadele vermişlerdir.

İslam tarihinde toplumsal düzen aracı olarak askeri kadronun sahip olduğu kabiliyetlerin kullanılması, tüm İslam Devletleri’nde karşılaşılan bir durum olmuştur. Fakat modernizm çağı ve yeni siyasal ideolojilerin güçlenmesi ile beraber askerin aktif siyaset içindeki rolü, tartışılır bir konuya dönüşmüştür. Askerin sadece kendi görev sahası içerisinde kalması, siyaset mekanizmasına müdahale etmemesi fikri, can bulmaya başlamıştır. Tüm askeri kadroların bu fikri kabullenmesi ise tam olarak gerçekleşmemiştir. Siyaset mekanizmasının cazibesini bir kısım askeri kadro, hafızasından silmekte zorlanmıştır.

Askerin, siyaset mekanizmasını bu kadar çekici görmesinin birtakım düşünsel temelleri mevcuttur. İslam devletlerinin hangi sürecine bakılacak olursa politikaları hayata geçirme görevinin, askere düştüğu bilinmektedir (Karpata, 2010: 10). Asker, politikaları uygulamada temel aktör görevi görmüştür. Dolayısı ile siyaset mekanizmasından elini çekmesi ve yönetim işine karışmamasının beklenmesi, bir kısım askeri kadroda bir adaletsizlik duygusu uyandırmıştır. Ayrıca yer yer bir kısım askeri bürokrasi mensubunun, politik alana müdahale etmesinde, sivil elitlerin müdahaleleri ateşlediği ve davetkâr tutumlar sergiledikleri de bilinmektedir (Karpata, 2010: 10). Dönem dönem siyasi aktörler arasındaki politik yarış, askeri bürokrasiye davetiye gönderilmesine yol açmıştır. Zamanla Türk ve İslam devletlerinin yönetim mekanizması üzerinde, askeri bir vesayet oluşa gelmiştir.

Askeri kontrolün süreç içerisinde ilerlemeli olarak daha kuvvetli bir şekilde kurumsallaşması nedeniyle askeri kadronun, vatandaşlar üzerindeki kontrolü güçlenerek ilerlemiştir (Akıncı, 2014: 94). Askerin siyaset üzerindeki etkisinin artması sosyolojik olarak da önemli sonuçlara neden olmuştur. Toplumun yer yer askeri bürokrasiyi, devlet yönetiminde bir aktör olarak algıladığı görülmüştür. Askerin ortaya koyduğu bu irade nedeni ile ilk dönemlerden günümüze padişahlar, sadrazamlar ve seçilmiş iktidarlar görevlerini kaybetmek zorunda kalmıştır.

Tüm dünya toplumlarında olduğu gibi Türk ve İslam toplumlarında da askeri gücün toplumların politik psikolojisi üzerinde belirleyici etkileri olduğu görülmektedir. Bu durumu önemli bir analiz ile açıklamak için Mills'in ifadesi yeterli olacaktır:

‘‘Askeri güç ulusların politik önemlerini belirlemekte; diğer yandan, toplumda ne denli milliyetçi bir hava varsa, generallerin ve amirallerin toplumsal değer ve itibarları da o denli büyük olmaktadır.’’ (Mills, 1974: 117).

Sivil-asker ilişkileri konusu, ulusal güvenlik siyasetinin bir yönüdür. Ulusal güvenlik siyasetinin temel amacı, bir toplumun, iktisadi ve siyasi yapılarının güvenliğini, diğer güçlerden kaynaklı tehditlere karşı korumaktır (Huntington, 2006: 3). Be nedenle bir toplum için sivil-asker ilişkisi hayati bir konudur. Çünkü iç sorunlar yaşayan devletlerin dış tehditlerle mücadele edebilme gücü zayıflamaktadır.

Temelde sivil-asker ilişkilerinin en önemli boyutu, subay kesiminin devlet ile olan ilişkisidir (Huntington, 2006: 6). Bu boyutun sağlam bir temele oturması ve subay kadrosu ile siyasi kadronun yapıcı ilişkiler içerisinde olması, birçok sorunun aşılabilmesi için en önemli olgudur.

Askerin toplum üzerindeki belirleyici rolü, 21.yy'a gelindiğinde giderek azalmıştır. Özellikle liberal fikirlerin Türk ve İslam toplumlarında yayılması ile beraber bu olgu gittikçe belirginleşmiştir. Bir siyaset felsefesi türü olarak liberalizmin ayırt edici özelliği, bireylerin medeni ve siyasal haklarının önceliğidir. Liberal meşruiyet ilkesi ise, bireylerin kendi yaşamlarına neyin değer kattığına kendilerinin karar vermesi gerektiği fikrine dayanmaktadır (Bilgin, 2011: 8). Bireyin kendisi için gerekli olan şeyleri tespit etmeye kendisinin karar vermesi gerektiğini savunan liberalizm, Türk ve İslam toplumlarında askeri vesayet odaklarının tartışılmasına olanak sağlamıştır.

Dindar bir kişi için bireyin özgür, eşit ve makul olması gerektiği fikri, bu kavramların kapsamına bağlı olarak az ya da çok zorlayıcı görünebilir (Bilgin, 2011: 9). Fakat ilerleyen süreçte Müslüman kitlelerin, herhangi ciddi bir zorluk yaşamaksızın liberal düşünceleri büyük oranda benimsedikleri görölmüştür. Bu minvalde bir sorgulama süreci yaşayan Türk ve İslam toplumları, öncelikle vesayet odaklarını sorgulamaya başlamışlardır. İlk sorgulanmaya başlanan vesayet odağı ise askeri vesayet odakları olmuştur.

Bir taraftan etkisini gösteren yeni siyasal ideolojilerle birlikte askerin toplum üzerindeki vesayeti sorgulanırken, diğer taraftan birtakım askeri bürokrasi mensubunun bu durumu hazmedemediği görölmüştür. Elde ettiği kazanımları korumak adına bir gurup askeri kadronun, Türk ve İslam toplumlarında ciddi mücadeleler içerisinde olduğu görölmüştür. Yaşanan mücadeleler, zaman zaman fikirsel boyutta kalsa da büyük çoğunlukla askeri müdahaleler ile sonuçlanmıştır. Siyasi ve askeri kadrolar arasında yaşanan bu mücadelenin gerek devlete gerekse de topluma ciddi zararları olmuştur.

İlerleyen süreç içerisinde siyasi aktörlerin, askerin vesayet gücünü kırmaya çalışan girişimlerine karşın bir kısım askeri kadro, elde ettikleri bu vesayet gücünü kurumsallaştırmaya çalışmıştır. İniş ve çıkışlarla devam eden bu bağlamdaki gelişmeler, Türk ve İslam toplumlarının demokratikleşmesinin önündeki en büyük engel olagelmıştır.

Bu çalışmada, İlk Türk ve İslam Devletleri'nden bugüne, asker-siyaset ilişkisinin psikolojik, sosyolojik, dini ve siyasi boyutları ele alınacaktır. Var olan uygulamaların siyasi ve askeri boyutları analiz edilecektir. Daha sonra bir "kanun ordusu" olduğu fikrinin, tüm askeri kadrolar tarafından kabul edilmesi ve belirli görev alanlarında asker ve siyaset mekanizmasının kendi işlerini icra etmelerinin mümkün olduğu işlenmeye çalışılacaktır.

Teorik Çerçeve

Çalışma süreci boyunca konu üzerine yazılan Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Konunun detaylarını anlayabilmek adına tarihi, siyasi ve sosyolojik kaynaklar da incelenmiştir. Farklı çalışmalardan elde edilen doneler, analiz edilerek çalışmanın gövdesine eklenmiştir. Din, toplum, asker ve siyaset ilişkisi adına elde edilen farklı bilgilerden istifade edilmiştir. Asker-siyaset ilişkisi bağlamında elde edilen bilgiler derlenip çalışmaya eklenerek, çalışmada nihai noktaya gelinmiştir.

Çalışmamızın içeriğine geçmeden önce ‘‘kanun ordusu’’ kavramından ne anlatmak istediğimizi daha iyi ifade edebilmek için, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*’nun ilgili maddesine değinmek gerektiği kanaatindeyiz:

‘‘İ) RÜTBE SAHİPLERİNİN VAZİFELERİ

Madde 74 – Hangi rütbe sahibinin hangi birlik ve askeri kurumda ne gibi vazife alacağı kadrolarda tespit edilir. Madde 75 – Her rütbe sahibi, kanunların, nizamların ve amirlerin kendisine tahmil ettiği bütün hizmet ve vazifeleri öğrenmeye, vazifeli olduğu yerlerde öğretmeye ve bu hizmet ve vazifeleri eksiksiz yapmaya ve takip ederek yaptırmaya ve daima ve her yerde disiplini tesis ve muhafazaya ve maiyetini yetiştirmeye ve astın şahsi teşebbüsünü inkişaf ettirmeye ve kendisine teslim olunan silah, araç, gereç ve sair bütün askeri eşyayı, yapıları ve ağaçları ve hayvanatı korumaya memur ve mecburdur. Her rütbe sahibinin bu maddeye göre vazifeleri de talimatname ile gösterilir.’’ (3451 Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Kanun Numarası: 211, Kabul Tarihi: 04.01.1961, Yayımlandığı R. Gazete Tarihi: 09.01.1961).

İlk İslam Devletlerinde Asker-Siyaset İlişkisi

Orta Çağ’daki Arap düşüncesi hem maddesel hem de dünya dışı varlıklar anlayışında çok eski metafizik bir repertuvara sahiptir. Bu repertuar, metafizik eserlerine ve Arapça’ya da yayılmıştır. Metafizik repertuar, edebi, bilimsel bir türün spekülatif, sarkık yansımalarında ve aynı zamanda düzen ile doğruluk kavramlarıyla ilgilenen politik ve sosyal yazılarda açıkça görülmektedir (Al-Azmeh, 2013: 1). İslam öncesi dönemde oldukça farklı bir düşünsel yapıya, sosyal yaşama ve toplumsal bir örgütlenme düzenine sahip olan Arap toplumu, İslam dini ile birlikte oldukça farklı bir toplumsal forma bürünmüştür. İslam’ın getirmiş olduğu bu form, bireyi, toplumu ve devleti şekillendirmeyi esas almıştır.

‘‘Varoluş Zinciri’’, her bir varlığı, diğer varlıklara göre aynı anda, kayıtsız bir şekilde etik ve ontolojik bir konum atfederek belirleyen kapsamlı bir birliktelik içinde bir araya getirmektedir (Al-Azmeh, 2013: 2). Bu zincir, Arap toplumunu da farklı toplumlar karşısında oldukça özgün

bir yapıda şekillendirmiştir. İslam öncesi dönemde farklı bir toplum yapısı ile konumlanan Arap toplumu, İslam dini ile beraber yeni bir toplum ve devlet bilinci ile tarih sahnesine çıkmıştır. Bu temelde ilk İslam devletlerinin özünde iki temel olgunun yattığı görülmektedir: Bunlardan ilki Arap kültürünün etkileri, ikincisi ise İslam dininin gerekleridir.

İslam toplumları, hâlihazırda kurulmuş ve kadim bir Ortadoğu medeniyeti çerçevesinde inşa edilmiştir. İslam toplumları, İslam öncesi Ortadoğu'dan modern çağa kadar kaderlerini şekillendirecek bir kurum modeli miras almışlardır (Lapidus, 2002: 3). Bu model üzerine inşa edilen İslam toplumları, İslami değerler nedeniyle kimi dönemlerde bu kadim modellerle mücadele içerisinde olmuştur. Miras alınan bu gelenekselci modelin etkisi, kısmen de olsa devam etmektedir.

İslam dininin gelişi ile beraber toplumun ciddi bir değişime uğradığı görülmüştür. Bilindiği üzere kapsamlı imparatorlukların ve imparatorluk çapında medeniyetlerin gelişimi, dinlerin dönüşümü ile paralellik göstermiştir. İlk dinler, küçük topluluklarla ilişkilendirilen doğa ve yer dinleri olmuştur. Ortadoğu halklarının tanrıları eski zamanlarda ailelerin, kabilelerin, köylerin ve kasabaların tanrılarıdır. Ancak halklar arasındaki artan bağlarla birlikte, evrensel tanrılar da tanınmaya başlanmıştır (Lapidus, 2002: 6). İslam dininin getirmiş olduğu evrensel değerler ile toplumun yeniden düzenlendiği görülmüştür. Gerek fiziki gerek inançsal gerekse de düşünsel alanda bu köklü değişimin etkileri hissedilmiştir. Yaşanan değişim süreci ile beraber, bir Müslüman birey ve bir Müslüman toplum bilinci oluşmuştur.

Bir toplumu tanımak ve anlamak için sadece bireylerin ve grupların davranışlarına bakarak karar vermek haksızlık olur. Bu nedenle Müslüman dünyanın içindeki örnekler tek başına İslam toplumunu tanımaya yetmez (Tiliouine and Estes, 2016: 3). İslam toplumunu ve bu toplum içerisinde yetişen insanı tanımak için İslam tarihinin ilk dönemlerini ve vahiye uygun yaşayan insan ve toplumları analiz etmemiz gerekir. Din sosyolojisi bağlamında ilk dönem İslam toplumlarındaki birey, toplum ve devlet ilişkisindeki temel belirleyicilerin, “vahiye ve sünnet” olduğu gerçeği üzerinden bir analiz yapılmalıdır.

İlk İslam devletlerinde devletin ve toplumun İslamlaşması, önemli bir devlet politikası olmuştur. İslamlaşmanın ortaya çıkışını bir devlet projesi olarak açıklamak için, kültürel faktörlerin siyaset ve devlet oluşumundaki rolüne dikkat edilmelidir (Nasr, 2011: 7). Bu faktörler içerisinde en öne çıkan ise “cihat” faktörüdür. İlk dönemlerde “cihat”ın devlet ve toplumu bir arada tutan önemli bir yönü bulunmaktadır. “Biz ve öteki” tasavvuru yapmak

noktasında ve toplumun saldırılara karşı korunmasında “cihat”, büyük bir görevi yerine getirmiştir.

İslam tarihine derinlemesine bakılacak olursa, Müslüman dünyanın çoğunda bağımsız devletler kendi başına ortaya çıkmamış, ancak sömürge yönetimlerine karşı verilen mücadele ile Müslüman ülkeler oluşmuştur (Nasr, 2011: 9). Özgürlük ve bağımsızlık noktasında “cihat” a önemli bir rol düşmüştür. Dolayısı ile İslam devletlerinin temel kurucu aktörü, “cihat” için mücadele eden askeri kadrolar olmuştur. Bu tarihsel gerçeklik, tüm İslam devletlerinin kuruluş evresinde karşımıza çıkmaktadır. Mevcut arka plan dâhilinde İslam toplumlarını ve devletlerini doğru analiz edebilmek için dini değerleri, doğru yorumlamamız gerekmektedir.

İslam toplumlarını anlamak için Arap coğrafyasını tanımamız gerekmektedir. Arap coğrafyasını tanımak için iki noktaya dikkat etmemiz gerekir: Birincisi Arabistan halkının kültürel bağları, ikincisi ise İslam’ın ilk dönemlerinde Arabistan halkının İslam dini ile yaşadığı sorunlardır (Berkey, 2003: 39). Vahiy, nebi ve toplum üçlüsü arasındaki süreci anlamak, İslam tarihinin ilk dönemlerini analiz edebilmemiz için önemli doneler sunacaktır. Reddediş ve kabulleniş sürecinde Arap coğrafyası, İslam tarihi için en özgün bilgileri içerisinde barındıran bir coğrafya olarak görülmektedir.

İlk dönemler toplumların İslam ile yaşadığı temel anlaşmazlık, İslam dininin kadim gelenekleri yıkarak, hak ve adalet üzerine bir toplum oluşturmaya çalışmasıdır. İslam’ın savunduğu değerleri, topluma kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle hem ilmiye sınıfına hem de silahlı sınıfa, İslami düzeni tesis etmek için büyük görevler düşmüştür.

İslam toplumları üzerine yapılan çalışmalara bakılacak olursa, en problemlili konulardan birinin Müslümanlardaki din ve politika arasındaki ilişkiyi yorumlamak olduğu görülmektedir (Tsugitaka, 2004: 9). Bu durumun temel nedeni ise İslam dininin birey ve toplum için hayatın her alanında düzenleyici bir form sunması, fakat bu formun insanlar tarafından yeterince anlaşılabilmesidir. Yaşanan bu sorun, her dönem farklı gayeler nedeni ile farklı gruplar tarafından istismar edilmiştir. Dini ifadelerin gayet açık olmasına rağmen günün hâkim siyasal güçlerinin eliyle farklı yorumlar yapıldığı görülmüştür. Dolayısı ile kimi İslam devletlerinde İslam dininin ortaya koyduğu değerlerden oldukça uzak olan uygulamaların yaşandığı görülmüştür.

İlk İslam toplumlarındaki asker-siyaset ilişkisine bakılacak olursa, özellikle Dört Halife döneminde, askerın toplumun ta kendisi olduğu ve İslam devletinin temelini oluşturduğu

anlaşılmaktadır. Birey, ailesi ile bir bütün halinde askeri yapının bir parçasıdır. ‘‘Cihat’’ büyük bir dini vecibedir. Aynı şekilde İslam Peygamberi de bu askeri yapının bir parçası ve en önemli önderidir. Toplumun her kesiminin öncelikli görevi ise, askeri yapının bir parçası olabilmektir. Kadını-erkeği, genci-yaşlısı tüm Müslümanlar, hazır ve nazır bir şekilde bu askeri yapının bir ögesidir.

İslam Toplularında tüm bireyler askeri yapının bir parçası olmakta ve herkesin yerine getirdiği bir görev bulunmaktadır. Bu durumu bir örnek ile açıklamak daha verimli olabilir: Hz. Peygamber, Hz. Ali ile birlikte Bedir Savaşı dönüşünde Hz. Ali, zevcesi Hz. Fatıma’ya ‘‘al kılıcımı yıka’’ demiştir. Hz. Fatıma, eşinin ve bir peygamber olan babasının kılıcını yıkayarak İslam’a hizmet etmiştir (Şeriatı, 2012: 143). Yaşanan örnekte görüldüğü üzere İslam peygamberi ve amcasının oğlu için bu görevi birçok insan yapabilecekken, Hz. Ali’nin bunu peygamber kızından istemesi, İslam dininde ‘‘cihat’’ın ve İslam’a hizmetin aile içerisindeki değerini anlamamız adına önemlidir.

İslam dininin, gün yüzüne çıkabilmesi, ibadet serbestliği kazanabilmesi, toplum içerisinde sesini duyurabilmesi de aynı zamanda askeri kabiliyeti olan insanların İslam saflarına geçmesi ile mümkün olmuştur. Bu konudaki en güzel örnek, Hz. Ömer’in İslam saflarına geçmesinden sonraki süreçtir. Asker, sosyal yaşamın ve yönetim kadrosunun temeli konumundadır. Bu rol uzun bir müddet sürmüş ve sürmeye devam etmektedir.

İslam toplumlarının mevcut yapısını anlamak için askerin toplum üzerindeki etkisini kavramamız gerekir. Muâviye Bin Ebî Süfyan’ın hilafeti döneminde kullandığı bir ifade, bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir:

‘‘Sizin başınıza geçmem sevginizi kazanarak değil, şu kılıcım ile sizi dize getirerek olmuştur.’’ (Cabiri, 1997: 464).

Toplumsal düzen aracı olarak askeri kabiliyetin ve şiddet potansiyelinin aktif bir şekilde kullanılması, İslam toplumlarında siyasal mekanizma içerisinde askeri vazgeçilmez kılmış ve hayati roller vermiştir. Toplumu tehlikeden koruyan, iç ve dış sorunlarda gerekli müdahalelerde bulunan, isyanları bastıran, ‘‘gaza ve cihat’’ ile ganimet sağlayan, fetihler ile yeni yaşam alanı açan asker, siyasal mekanizma üzerindeki etkin rolünü de hiçbir zaman kaybetmemiştir. Gerekirse bunun için çetin mücadelelerden de uzak durmamıştır.

İslam dininin, fetihlerle yayılması ile birlikte askere düşen rol, daha da önem kazanmaya başlamıştır. İslam devletlerinin kuruluşunda temel aktör olan asker, dinin yayılmasında ve

korunmasında da temel aktör olma rolünü üstlenmiştir. Siyasi hayatı algılayış noktasında ise asker ile komutanların aynı hedefi gütmeye başladığı algılanan bir gerçek olmuştur. Askerin yaptığı hizmeti, bir görev olarak algılamasına karşın, bir kısım askeri bürokrasi mensubu, kendini devletin sahibi ve asli unsuru olarak görme gafletinden uzak duramamıştır. “Kanun ordusu” fikrinin gelişmesi, tüm askeri kadroların kanunla hareket eden bir yapı olduğunu anlaması, arzu edilen ama İslam toplumlarında gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan bir durum olagelmıştır.

Askeri ve siyasi aktörlerin arasında yaşanan sorunlarda toplum en büyük zararı görmüştür. Hem asker hem de siyasi aktörler toplumu elinde tutabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Nihayetinde toplum iki farklı bürokratik kadro arasında sıkışıp kalmıştır. Siyasi ideolojilerin, askeri bürokrasiye sirayet etmesi her daim askerin kabiliyetini olumsuz etkilemiş ve onunla toplum arasına mesafe koymuştur (Karpas, 2010: 15). Siyasi konular nedeni ile toplumdan uzaklaşan bir kısım askeri kadro, gerçek varoluş nedenini ihmal etmiştir. İlgisiz olduğu konularda mücadele etmeye başlamıştır. Bir kısım askeri kadronun, siyasi konularla ilgilenmesinin tek nedeni kendi istekleri olmamıştır. Zaman zaman farklı siyasi elitler arasında yaşanan mücadelelerde siyasi elitler, askeri kullanmış ve birbirleri üzerinde etki oluşturmaya çalışmışlardır. Askerin siyaset üzerindeki etkisi, tam olarak kalkmamıştır. Siyasi mekanizmalar düzgün çalışmamış, toplumsal sorunlar büyümüştür. Asker, siyaset ve toplum arasındaki çatışma süregelmiştir.

Yaklaşık 6. yy.’dan 18. yy.’ın sonuna kadar İslam’ın kalbi olan bölgelerin çoğunluğunda yönetim askeri seçkinlerden, ordular ise özel köle kökenli erkeklerden oluşmuştur (Irwin, 2011: 11). Yönetimin askeri elitlerinin elinde olması ve orduların sadık askerlerden oluşması nedeni ile askeri bürokrasi güçlenmiş ve siyaset mekanizması üzerinde askerin vesayeti giderek artmıştır. Askeri disiplin sayesinde tüm askeri personeli kontrol edip, gücü eline alan bir kısım askeri bürokrasi mensubu, böylelikle siyaset mekanizmasına müdahale edebilmiştir. Bu müdahalelerde kimi dönem birtakım nedenler bahane edilmiştir. Eğer bahane edilecek nedenler mevcut değilse, iç ve dış unsurlar ile iletişim içerisine girilerek, birtakım nedenler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Özellikle Arap coğrafyasında askeri müdahaleler, siyasi hayatın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. 1950’lerde ve 1960’larda Arap devletleri bağımsızlık kazandıktan sonra, Arapların siyasi hayatında ordular yoğun ilgi görmüştür. Akademisyenler ve gazeteciler,

dönemin en göze çarpan fenomeni olan darbelere odaklanmışlardır. Devrimler hakkında konuşmalar olağan kabul edilmiştir. Subayların modernleştiriciler olduğu ve siyaseti kökten yenilemeye hevesli “yeni adamlar” olduğu fikri, çoğu araştırmamanın odak noktasında yer almıştır (Droz-Vincent, 2021: 2). Kendisini siyasi bir aktör olarak Arap coğrafyasına kabul ettirmeyi başaran bir kısım askeri bürokrasi mensubu, uzun bir dönemdir bu rolü kullanmaktadır.

Arap siyasetinin son aşamasına bakılacak olursa, ordunun tüm siyasal alana sirayet ettiği görülecektir. Örneğin 2011’de Mısır’da Mübarek’in düşüşü orduyu, “Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi” şeklinde yeniden siyasete sokmuştur. Daha sonrasında 2013’te bir yıllık benzeri görülmemiş bir sivil yönetim döneminin ardından ordu, Başkan Mursi’yi devirmiştir. O zamandan beri, Abdülfettah el-Sisi ordunun ülke yönetimindeki rolünü pekiştirmiştir. Hatta benzeri görülmemiş bir düzeye yükseltmiştir (Droz-Vincent, 2021: 1). Mısır örneğinden Arap coğrafyasına bakacak olursak, birçok Arap ülkesinde aynı durum ile karşılaşabilmemiz mümkündür. Özellikle “Arap Baharı” süreci ile beraber birçok Arap ülkesinde askeri kadroların iktidara el koyduğu görülmektedir.

Türk-İslam Devletleri’nde Asker-Siyaset İlişkisi

Genel hatları ile Türk tarihine değinecek olursak, Türklerin kendilerini tanımlamak için “Türk” ismini ilk ne zaman kullandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Türk dilinde bilinen en eski yazı M.S. sekizinci yüzyıla aittir. Baykal Gölü yakınlarındaki Orhon Yazıtları’nda bulunmuştur. Fakat bu tarihten, iki yüzyıl öncesine ait Bizans kayıtları, Türklere atıfta bulunmuştur. Çin kronikleri de Türklerden, M.Ö. 1300’de bahsetmektedir. “Türk” kelimesinin ilk olarak bir aşireti mi yoksa bir aşiret grubunu mu nitelediği de net değildir (Davison, 1990: 1). Tarihi olarak oldukça eski dönemlere uzanan Türk kültürü ve tarihi sayesinde Türkler, özgün bir medeniyete sahip olmuştur. Türklerin sahip olduğu bu özgün medeniyet, İslam inancıyla beraber daha farklı bir yapıya dönüşmüştür.

Hıristiyanlık inancının ilk dönemlerinde, Moğolistan’ın sınırlarında yaşayan Türk aşiretleri, daha güçlü kabile konfederasyonları tarafından batıya doğru yönlendirilmiştir. Orta Asya’daki Siriderya yakınlarında bulunan yeni yerleşkelere göç etmişlerdir. Bazı şehir merkezleri kurmuşlardır. Altıncı yüzyılda Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’e büyükelçiler gönderen, Bizanslılardan haraç ve tavizler alan örgütlü bir devlet kurmuşlardır (Davison, 1990:2).

İslamiyet öncesi dönemde de Bizans'ın bir "öteki"si olarak konumlanan Türkler, İslam dininin kabul edilmesi ile beraber tam manada Batı'nın bir "öteki"si olmuşlardır.

Her daim vurgulandığı üzere İslam ile coğrafya arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki büyük tek tanrılı dinlerin herhangi birininkinden çok daha fazladır (Holt, 2000: 443). Nihayetinde farklı coğrafyalarda İslam'ın farklı yorumları ile karşılaşmak mümkündür. Böylelikle İslam toplumunun farklı coğrafyalarında farklı özelliklere sahip bürokratik elitlere rastlanmaktadır. Mevcut durum nedeni ile Türk-İslam toplumlarında birçok yönü olan, özgün bir toplum ve bireyin ortaya çıktığı görülebilir.

Türk devletlerinin kuruluş aşamalarına bakılacak olursa, tarihte kurulan 17 devletin hepsinde asker en baş aktör olarak görülmektedir. Topraklar savaş ile kazanılmış, askeri-maddi güç ile devletler kurulmuş ve adalet ile de yönetilmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı Devletleri incelenecek olursa, asker-siyaset ilişkisinin ne kadar önemli bir noktada olduğu görülmektedir. Devletlerin en güçlü olduğu dönemler askerin, padişahların emrinde olduğu dönemler, devletlerin zayıflamaya başladığı dönemler ise askerin, siyaseti yönlendirdiği dönemler olduğu açıktır.

Dönemin önemli fikir adamlarının çalışmalarına bakılacak olursa, asker-siyaset ilişkisinin boyutları daha iyi anlaşılabilir. Örneğin Nizamül-Mülk, *Siyasetname*'sinde özellikle asker-siyaset ilişkisine geniş bir yer vermiştir. Ona göre asker-siyaset ilişkisinde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır:

"Askerin maaşı ve huzuru sağlanmalı, hakları karara bağlanmalı, hükümdara içleri ısınmalı yılda iki defa huzura çağrılıp hakları kendilerine sunulmalıdır." (Mülk, 2004: 153).

Nizamül-Mülk'e göre bir devletin huzur içerisinde yaşayabilmesi için tüm toplumsal kesimlerin yöneticiden razı olması ve ona rıza göstermesi gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi içinde temel yöntem: Yönetenin yönettiği kesimlerin memnuniyetini sağlaması, onları ödüllendirmesi ve sorunlarına çare olması ile mümkündür.

Farklı bir bölümde, asker-siyaset ilişkisine değinen Nizamül-Mülk, ordu içerisindeki dengelere dikkat çekmiştir:

"Ordunun tek ırktan olması tehlike doğurabilir her ırktan asker gerekir ordu içi denge bu şekilde sağlanmalıdır." (Mülk, 2004: 155).

Bu ifade de farklı bir duruma dikkat çeken Nizamül- Mülk, ordu içerisinde tek tipleşmenin ve gücün kolay toplanmasının engellenmesi gerektiği ve yöneticiye karşı beraber hareket etme kabiliyetlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre asker, sadece yöneticiye sadakat ve emri yerine getirmede tek tipleşmeli, geriye kalan konularda farklılıkları içerisinde barındırmalıdır.

Nizamül-Mülk'ün yanı sıra, Farabi'nin eserlerinde de asker-siyaset ilişkisi titizlik ile incelenmiştir. Farabi, *El- Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet)* isimli eserinde, var olan her şeyi “*ilk neden, nedensiz neden*”e dayamıştır. Ona göre var olan her şey ayın altında, bir var edici tarafından mevcut kılınmıştır. Farabi'ye göre:

“Her insan varlığını devam ettirmek için birilerine ihtiyaç duyar, eksiklikler giderilir ve mutlu topluma doğru ilerlenir, mutlu toplum için ise iyi yönetim, güvenlik ve uyum gerekir.” (El –Farabi, 2015: 97).

Mevcut ibareden de anlaşıldığı üzere, Farabi bir toplumda uyumun gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu uyumun gerçekleşmesi için de yöneticinin adil bir şekilde farklı gruplara yaklaşması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle güvenlik sorununun aşılabilmesi için yöneticinin tutumunun doğru olması ve birleştirici nitelikte olmasına dikkat çekmiştir.

Yine aynı eserin farklı bir bölümde Farabi, asker-siyaset ilişkisi üzerine, farklı bir tespitte daha bulunmuştur:

“İnsanların erdemli şehirde mutluluk içinde yaşamaları için iyi bir idareciye ihtiyaç vardır o sıradan biri değildir. Yönetimi bilen aynı zamanda savaş ile ilgili fiilleri yerine getirebilmesi için de bedenen sağlam olmalıdır.” (El – Farabi, 2015: 104).

Farabi'ye göre bir toplumun huzur içinde yaşaması için her kesimin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir. Asker ve yöneten arasındaki ilişkiyi açıklarken, yöneticinin de askeri kabiliyetinin olmasına dikkat çekmiştir. O'na göre yönetici, en önde bulunan komutan olmalıdır. Asker, yöneticiyi “öteki” görmemeli, aksine kendisinin bir parçası olarak algılamalıdır.

İmkânların paylaşılması konusuna dikkat çeken Farabi, bu noktada yöneticinin askerin haklarını gözetmesi ve onların mutluluğu için birtakım düzenlemeler yapması gerektiğini

vurgulamıştır. Farklı grupların mutluluğunun, devletin mutluluğu anlamına geldiğini ifade eden Farabi, askeri bu gruplardan biri olarak algılamaktadır.

İbn-i Haldun'un siyaset felsefesinde de asker-siyaset ilişkisi, farklı boyutlarla işlenmiştir. İbn-i Haldun, *“Mülk Teorisi”* isimli çözümlemesinde, devletin oluşum evresini açıklarken, “asabiyet” kavramına çok geniş bir yer vermiş ve devletin temelini “asabiyet” yani dayanışma olduğunu dile getirmiştir. Ona göre “asabiyet”, ötekilerin hücumlarından sakınmak ve bu hücumları def etmek ile birlikte, devinime geçmek ve diğer toplumsal devinimleri bir araya getirmek demektir (Hasan, 1998: 231). Nihai noktada İbn-i Haldun, “asabiyet”in başarıya ulaşabilmesi için askeri ve siyasi kadronun uyum içerisinde hareket edebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sadece düşmana karşı korunmadan ziyade, içeride de toplumun ve erklerin uyum ile çalışabilmesi, ona göre devletin bekası için en önemli konudur.

Önemli bir İslam alimi olan Ebu'l Hasan El-Maverdi'nin *Siyaset Sanatı* isimli eserinde de asker-siyaset ilişkisinin oldukça ince detaylar ile ele alındığı görülmektedir:

“Ordu komutaları ve süvarilerde; kahramanlık, kuvvet, cesaret, yiğitlik, olayların üstüne gidebilme, girişkenlik özellikleri aranmalıdır.” (El-Maverdi, 2000: 79).

Aynı eserin daha farklı bir bölümünde asker-siyaset ilişkisi adına daha farklı noktalara değinen Maverdi, önemli bir tespitte bulunmuştur:

“Melik özellikle askerleri arasında kumar, içki ve kötülüklerin yayılmasını kontrol etmelidir. Askeri arasında bu tür kötülüklerin ortaya çıkması devletin güvenliğini tehlikeye düşürür.” (El-Maverdi, 2000: 81).

Daha sonrasında ise asker ve siyaset ilişkisi adına farklı bir noktaya değinen Maverdi, melik ve asker arasındaki ilişkinin çerçevesini çizmeye çalışmıştır:

“Asker içki içmek, sarhoşluk ve kötülüklerden şiddetle men edilmelidir. Ayrıca askerini tamamen konaklatmadan ve bütün yapılacak işleri yerli yerinde görmeden kendisi kesinlikle istirahate çekilip konaklamamalıdır. Eğer bütün askeri denetlemek zor olursa, bu işleri yapacak en güvendiği naibini görevlendirmelidir.” (El-Maverdi, 2000: 96).

Önemli bir İslam filozofu olan Maverdi, *Siyaset Sanatı* isimli eserinde melik ve yönetim konusunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle toplumun huzuru için melik ve asker arasındaki ilişkinin, düzgün bir şekilde kurulmasına dikkat çekmiştir.

Türk ve İslam devletleri incelenirken, Osmanlı Devleti'ne ayrı bir bölüm açılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatına göz atılacak olursa, bilinenin aksine Osmanlı Devleti, İslam'ı, "cihat" eliyle yaymaya çalışan köktenci gaziler tarafından değil, bir grup aşiret önderi, ahiler ve çoğunluğu 13. asırda Moğol işgallerinden kurtulmaya çalışan Anadolu yapıları tarafından kurulmuştur (Karpat, 2013: 3). Fakat bugün bilinen olgu ise Osmanlı Devleti'nin ilk yayılışının gazi sıfatı verilen "iman savaşçıları" eli ile olduğudur (Mardin, 2015: 198). Bu nedenle devletin asli sahibi olduğu düşüncesi, bir kısım askeri bürokrasi mensubunun zihninde yer edinmiştir. Bu nedenle Osmanlı tarihinde askeri müdahaleler, uzun bir dönemi kaplamıştır.

Özellikle askeri darbeler, Osmanlı tarihinde çokça karşımıza çıkan bir olgudur. Osmanlı Devleti döneminde II. Abdülhamid ile beraber, sekiz Osmanlı sultanı silah zoru tahttan indirilmiştir (Zeyrek, 2004: 40). Esasında yaşanan askeri darbeler, sadece askerin tasavvuru olmamıştır. Saray içerisindeki güç mücadelesi, halk içinde yaşanan galeyanlar, bu durumun temel nedeni olmuştur. İlk dönemler Osmanlı Devlet sisteminin özü olan "*ordu devlet içindir*" anlayışı, giderek yerini "*devlet ordu içindir*", anlayışına bırakmıştır. Ayrıca saray, Enderun ve ordu arasındaki çekişmeler, bu sürecin önemli bir nedeni olarak gösterilebilir.

Tarihin her döneminde Osmanlı Devleti'nde asker, devrimlerin hayata geçmesini sağlamış ama devlet yönetimini sivillere bırakmamak da üstlemiştir (Karpat, 2010: 7). Bu sebep ile iki bürokratik tabaka arasında uzun bir dönem çekişmeler yaşanmıştır. Yaşanan çekişmelerin kazanını dönem dönem değişse de değişmeyen tek şey, mücadelenin kendisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ideolojik alanda kalem ehlinin mesleki yeterliliğinin reel siyasal dünyada karşılıksız ve yetersiz kaldığı algısının politik yabancılaşmaya yol açtığı (Gencer, 2008: 181) gözlenmiştir. Yaşanan bu tip dönüşümler askerin, siyasette daha fazla alan bulmasına neden olmuştur. Siyasetin başat aktörü olarak kendini gören ve militarist yapının en önde bulunması gerektiğini düşünen bir kısım askeri kadro, toplumsal sorunların yaşanmasında temel neden olmuştur.

Osmanlı sonrası aynı sorunlar, Ortadoğu coğrafyasında da görülmüştür. 1914-1922 yılları arasında Ortadoğu'nun istikbali ile ilgili kararların alınmaya çalışıldığı platformda, yalnız

Avrupalılar ve Amerikalılar yer almıştır (Şahinoğlu, 2017: 98). İktidarlar dar tabanı olan, elit ve Batı destekli, anti-demokratik siyasi kadrolara verilmiştir. Sahip olduğu şartlar nedeni ile meşruiyet sorunu yaşayan Ortadoğu'daki siyasi iktidarlar (Mısır, Libya, Lübnan, Suriye, Irak, Suudi Arabistan gibi) askeri politikalara ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle Ortadoğu toplumları içerisinde süre gelen askeri darbeler, bu büyük kurgunun bir sonucu olmuştur.

Yakın Türkiye tarihi incelenecek olursa, en ilk sırada gelen öncü vatan koruyucusunun ordu olduğu ve vatanın devrimlerle güçlenerek yine orduya emanet edilmesi gerektiği düşüncesi, 1950 genel seçimlerine kadar mevcudiyetini korumuştur (Karpas, 2010: 13). Gerek Osmanlı'nın son döneminde gerek Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde toplumsal her konuda bu fikri taşıyan ve tüm konulara bu mantıkla yaklaşan birtakım askeri kadrolar, toplumsal sorunların çözümsüz kalmasına ve siyasi mekanizmanın verimsizleşmesine neden olmuştur. Bilgi sahibi olmadığı her konuda, askeri kabiliyet ile çözüm üreteceğini sanan bu yapı, asıl amacından uzaklaşmıştır. Kendini devletin sahibi görme anlayışı, bir kısım askeri kadronun, siyasi kadrolar ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Siyasi mekanizmadan ve toplumsal dinamiklerden hoşnut olmayan bir kısım askeri bürokrasi mensubu, her dönemde hoşnutsuzluğunu en sert şekillerde dile getirmiş ve siyasal hayat sekteye uğramıştır.

Darbeler, muhtıralar ve diğer baskı araçları kullanılarak ilerlenen bu süreçte, toplumsal sorunlar çözümsüz kalmıştır. Dolayısıyla ile devletin çözüm üretme kabiliyeti, toplumsal sorunlar ile ilgilenememiş ve siyaset mekanizması toplumdan uzaklaşmıştır.

Türkiye'nin siyasi tarih içerisindeki gelişimi, müdahalelerin nedenlerini ve kapsamını da şekillendirmiştir (Devran ve Özcan, 2016: 8). Bu temelde bir kısım askeri kadro kamu düzenini, iç karışıklıkları, ulusal güvenliği ve devlet otoritesinin sarsıldığını bahane etmiştir. Böylelikle seçilmiş siyasi iktidarlara müdahale edilerek, demokrasiye darbe vurulmuştur. Her darbe sonrasında darbeci yapı, en kısa zamanda demokrasiye dönüleceğinin mesajını vererek bir yandan da toplum üzerinde psikolojik etki oluşturmaya çalışmıştır.

İki bürokratik tabaka arasında yaşanan çetin mücadele, askeri müdahalelerin temel nedeni olarak yorumlanabilir. Esasında Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nden bilgi kuramı ve nazariye yönünden köktenci bir kopuş yaşamıştır (Duman, 2010: 285). Bu kopuş sonrası toplumsal birçok konuda sorun yaşandığı gibi yönetim erkine sahip olma konusunda da ciddi tartışmalar kendini göstermiştir.

İlerleyen süreç içerisinde Türkiye’de devlet sahası ile politik saha bir münakaşa içerisinde olmuştur. Devlet sahası genişlemiş, politik saha ise daralmıştır (Tunahan, 2015: 24). Bir kısım askeri kadro, kendisine devlet alanı içerisinde önemli bir konum belirlerken, siyasi kadroların etkisi sınırlandırılmak istenmiştir. Çeşitli tartışmalar ile ilerleyen bu süreç, iki bürokratik tabaka arasındaki mücadeleyi, fikinsel alandan fiili alana taşımıştır. Bu nedenle askeri müdahaleler, Türk siyasal hayatının büyük bir bölümünü oluşturmuştur.

Ampirik kanıtlara göre, uluslararası sistemdeki orta büyüklükteki bölgesel güçlerin konumu hakkında yapılan genellemelerin çoğu, Türkiye örneğine oldukça müsait bir şekilde uymaktadır (Hale, 2012: 5). Bölgesel bir güç olarak Türkiye, gerek II. Dünya Savaşı’nda gerekse de Soğuk Savaş sürecinde, küresel güçler için önemli bir müttefik olarak görülmüştür. Bu temelde Dünya siyasetinin askeri politikalar üzerine temellenmesi sonucunda askeri bürokrasiye oldukça fazla rol düşmüştür. Kendisine biçilen rolün oldukça fazla ve önemli olduğunun farkına varan bir kısım askeri bürokrasi mensubu gerek ülke içerisinde gerekse de ülke dışarısındaki politik alana da müdahale etmeye çalışmışlardır. İki bürokratik tabaka arasında yaşanan süreç, genel hatları ile bu temelde ilerlemiştir.

Dönem dönem siyasi bürokrasinin de uluslararası alanda öne çıktığı görülmüştür. Örneğin bir bütün olarak, II. Dünya Savaşı sürecinde belirli derecede bir önemi olduğu için, 1939 ile 1945 yılları arasında Türk diplomasisi hem önceki hem de sonraki dönemlerden daha çok akademik bir ilgi görmüştür (Hale, 2012: 56). Siyasi bürokrasinin iç ve dış politik alanda yakaladığı başarı grafiği, hem bir kesim askeri bürokrasi mensubu hem de küresel sistemin aktörleri tarafından hoş karşılanmamış ve engellenmek istenmiştir. Uzun bir dönem küresel sistemin aktörlerinin Türkiye’ye biçtiği rol, Türkiye’nin askeri bir yönetim ile yönetilmesi temelinde olmuştur. Bu rol nedeniyle bir kısım askeri bürokrasi mensubu, siyasi bürokrasi karşısında hem iç aktörlerden hem de dış aktörlerden destek bulabilmiştir.

Türkiye’de asker-siyaset iletişiminin, 2007 tarihinden günümüze geçmişe oranla, fakat devam eden azalış ve artışlara rağmen oldukça demokratik bir düzene oturmuş olduğu gözükmektedir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 30). 2003’ten bu yana çeşitli vesayet odakları ile mücadelede elde edilen başarı, bu noktada oldukça belirleyici olmuştur. Türkiye’de askeri bürokrasinin siyaset mekanizmalarına yaptığı müdahaleler, uzun bir dönemdir toplumda rahatsızlık uyandırmaktadır. Bugün gelinen noktada açıkça görülen en önemli gerçeklik ise

demokratik siyasete yapılan her türlü müdahalenin, Türk halkı tarafından reddedildiği gerçeğidir.

20. yy Sonrasında Türk ve İslam Toplumlarında Asker-Siyaset İlişkisi

Öncelikle Türkiye'deki süreci analiz edecek olursak, 1923'te Cumhuriyet'in kurulması ile beraber Osmanlı Devleti resmen son bulmuştur. Fakat Osmanlı'dan kalan bürokratik mekanizmalar, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde aktif olarak boy göstermiştir. Dini bürokrasi, etkisini yitirmiş olsa da askeri ve siyasi bürokrasi arasındaki mücadele sürmeye devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu asker kökenli olmasına karşın, siyasi bürokrasiyi güçlendirme çabaları güdülmüştür. Fakat her dönemde bir kısım askeri kadro, buna direnmiştir. Bu süreçte, askeri vesayet tam olarak kırılamamış ve ciddi sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan en ciddi sorunlar ise askeri darbeler olmuştur. Askeri darbelerin temelinde, bazı askeri yapıların kendi askeri düşünce yapısını üstün kabul etmesi, değişimden yana olmaması, bu üstün yapının demokrasi ile kesinlikle uyuşmadığını fark etmemesi gibi birçok sebep görülebilir (Karpaz, 2010: 15). Yaşanan daha önceki toplumsal sorunların faturasının halka ve siyasi bürokrasiye kesildiği gibi, askeri darbelerinde faturasını da halk ve siyasi bürokrasi ödemek zorunda kalmıştır. Bur süreç içerisinde vesayetçi uygulamalar artmış, refah seviyesi düşmüş ve demokratikleşme yavaşlamıştır.

Taşıdığı mantığı sorunların çözümünde yegâne çare olarak gören bir kısım askeri kadro, zaman zaman kendi ile de çelişen davranışlarda bulunmuştur. Her konuya “*ordu demokrasinin teminatıdır*” düşüncesi ile yaklaşarak, demokratik yönetim kabulleri ile çatışan davranışlar göstermişlerdir (Karaman, 2014: 2). Demokrasinin koruyucusu olduğunu iddia ederek, anti-demokratik yöntemleri kullanıp, toplum mühendisliği rolünü üstlenmeye çalışan bir kısım askeri kadro, gerçek amacını ve görevini ihmal etmiştir. Toplumsal sorunların daha da çözümsüz hale gelmesine neden olmuşlardır.

Cumhuriyet tarihi boyunca asker ile siyaset arasında yaşanan en önemli çatışma “laiklik” konusunda olmuştur. Temel anlamı ile laiklik, din ile devlet arasına tarafsız bir duvar örmektir (Mahçupyan, 2000: 125). Bu noktada laiklik anlayışının her daim koruyucusu olduğunu vurgulayan bir kısım askeri kadro ile birtakım siyasi yapılar arasında sorunlar yaşanmıştır.

Uzun bir dönem Türk siyasal hayatında bir kısım askeri kadro, bazı siyasi yapıların devletçilikten uzaklaştıklarını öne sürerek siyasal alana müdahalede bulunmuşlardır. Yaşanan

bu süreç hem askeri bürokrasiye hem siyasi bürokrasiye hem de topluma ciddi zararlar vermiştir.

İlerleyen süreçte Askeri bürokrasi içerisinde farklı düşüncelerin olduğu da görülmüştür. Siyasi kadro gibi hareket eden orduların, ast-üst ilişkisini korumak ve disiplin oluşturmak konusunda eksikliğe uğradığı ve bu yüzden savaş kabiliyetlerinin de azaldığı düşüncesini savunan asker sayısındaki artış devam etmektedir (Demirel, 2010: 5). Bu düşüncenin beslenmesi ve orduya hâkim olması gerçekten önem arz eden bir konudur. Askerin kendi işini yapmasının daha önemli ve öncelikli görevi olduğu fikrinin, tüm askeri kadrolar tarafından kabul edilmesi önemli bir gerekliliktir.

Türkiye’den ziyade 20.yy’da İslam coğrafyası da mevcut soruna maruz kalmıştır. Özellikle “Arap Baharı” denen, Ortadoğu’da başlayan iktidar değişimi süreci, askeri ve siyasi bürokrasiyi karşı karşıya getirmiştir. İç savaşlar, askeri darbeler, idam cezaları, yargısız infazlar, Ortadoğu coğrafyasındaki büyük resmi oluşturan temel öğeler olmuştur. Seçim ile gelen siyasi bürokrasinin, silah ile gelen askeri bürokrasi karşısında aciz kalması, Ortadoğu İslam toplumlarının acı gerçeğine dönüşmüştür. Batılı devletlerin bu konudaki ikiyüzlü tavrı, devam etmekte ve farklı güç odaklarını kışkırtma eğilimleri son hız sürmektedir. İslam coğrafyası bitmek bilmeyen iç savaşlarla, her geçen gün daha çok kan kaybetmekte ve bölünmektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise İslam coğrafyasında iki bürokratik tabaka arasında yaşanan çatışmanın terör örgütlerine alan açıyor olmasıdır. Devlet kurumlarının zayıflamasını fırsat bilen bu örgütler, İslam toplumlarının yaşadığı sorunların önemli bir nedeni konumundadırlar. Bu terör örgütlerinin oluşumunda, finansmanında ve yaşam alanı bulmalarında her daim olduğu gibi küresel dengeler ve uluslararası aktörler rol oynamaktadır.

Yaşanan sorunun demokratik bir çizgide çözüme ulaşması için “kanun ordusu” fikrinin tüm kadrolar tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Peki “kanun ordusu” fikrinden kastımız nedir? Bu sorunun cevabını bulabilmek ve anlayabilmek, sorunun çözümü için hayati bir önem taşımaktadır. Tüm dünya toplumlarında hukuk ve geleneklerin etkileşimi önemli bir gerçekliktir. Yasa gereği, ordunun idari konularda en küçük boyutlardan başlayarak en büyük sorunlara kadar her alanda yasalar gereği hareket etmesi gerekmektedir. (Berger, 1946: 82-87). Yasal zeminde askeri ve siyasi bürokrasinin bir araya gelebilmesi, özel uzmanlık alanlarında

kanunlar ile çerçevesi belirlenmiş olan yetkilerini kullanmaları, “kanun ordusu” fikrinin yerleşmesi için büyük bir önem arz etmektedir.

21. yy. her yönü ile dünya toplumlarına yeni sorunlar getirmekte ve yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu nedenle Türk ve İslam toplumlarının, artık kısır konuları aşması gerekmektedir. Toplumsal dinamiklerin kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile ilgilenebilmesi için iç sorunların, bir an önce aşılması gerekmektedir. Bu iç sorunların en başında ise demokrasinin önünde büyük bir engel olan askeri vesayet sorunu gelmektedir. Bu sorunun tam anlamı ile aşılması, Türk ve İslam toplumları için önemli bir gerekliliktir.

Sonuç

20. yy. ikinci yarısından itibaren iki büyük fikrîsel dönüşümün etkisi Türk ve İslam toplumlarında iyice hissedilmeye başlamıştır: Bunlardan birincisi “tarihselcilik” diğeri ise “İslam modernizmi” olmuştur. “Tarihselcilik”, bilimsel devrim ve aydınlanmanın bir ürünüdür. Avrupalılar kendileri ile diğeri birçok halk arasındaki bağlantıların ve alışverişlerin bir ürünü olarak “tarihselcilik” kavramını kapsamlı bir şekilde anlamaya çalışmıştır. 19. yy. boyunca, yeni bir epistemoloji ve buna bağlı bir metodoloji olarak “tarihselcilik”, Avrupa’nın çok ötesine nüfuz etmiştir (Ringer, 2020: 21). “Tarihselcilik” kavramının özünde yatan iki temel olgu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, gelişmeler arasında kurulan illiyet bağı, ikincisi ise yerel durumlar ve değişikliklerin, sonuçları etkilediği vurgusudur.

İslam modernizmi kavramını inceleyecek olursak, İslami modernistler, taksonomi (evrensel-biyolojik sınıflandırma bilimi) çerçevesinde İslam’ı konumlandırmanın yanı sıra, İslam tarihini belirli bir tarihsel bağlamda aşkın İslami özün hikayesi olarak yeniden yazarak tarihte İslam’ı araştırmışlardır. İlerleme anlarına, tarihsel bir açıklama getirmek ve mevcut durgunluğun nedenlerini anlamak için “medeniyet meşalesinin” yolunu belirleyen tarihsel ilerleme yasalarını belirlemişlerdir (Ringer, 2020: 41). Yaşanan tüm fikrîsel değişim ve dönüşümlere rağmen askeri ve siyasi bürokrasi arasında yaşanan mücadele, 21. yy.’a gelindiğinde dahi varlığını korumuştur.

İki bürokratik tabaka arasında yaşanan sorunun, sadece İslam ve Türk toplumlarına has olduğunu dile getirmek doğru değildir. Dünyanın birçok ülkesinde aynı soruna rastlamak

mümkündür. Bu noktada Amerikan toplumunda var olan bir örneği dile getirmenin isabetli olacağı kanısındayız:

“General George c. Marshall’ın karısı bir subay karsının şu sözlerini hiç unutmadığını belirtiyor: Bu gibi çaylarda yüksek rütbeli subay karılarına çay değil, kahve ikram etmeniz gerekirdi. Çünkü kahve çaydan daha üstündür.”
(Mills, 1974: 263).

Aynı sorunun birçok farklı toplumda ancak aynı militarist duygularla varlık gösterdiği açık bir şekilde görülmektedir. 21. yy.’a gelindiğinde dahi gerek demokratik toplumlarda gerekse de anti-demokratik toplumlarda aynı durum ile karşılaşmamız şaşkınlık uyandırmayacak bir boyuttadır.

Yaşanan sorunun temelinde bir zihniyet sorunu olduğu görülmektedir. Doğru olan, tüm İslam ve Türk toplumlarında siyaset yapma görevinin, siyasi bürokrasi tarafından yerine getirilmesidir. Fakat uzun bir dönemdir bir kısım askeri bürokrasi mensubu, bu durumu kabul etmemekte direnmiştir. Aynı sorun, dünyanın birçok ülkesinde kendini göstermektedir. Demokratik ya da anti-demokratik olsun tüm ülkelerde, bu tür sorunların ortaya çıkma ihtimali, oldukça yüksektir.

Bir kısım askeri bürokrasi mensubu, dünyanın birçok ülkesinde sadece iç politik alana müdahale etmekle kalmamış, dış politik alana da müdahale etmiştir. Bu nedenle “askeri müdahale”, yakın tarihin tekrarlayan bir özelliği olmuştur. Uluslararası hukukta, özellikle bugün yürürlükte olan “1907 Lahey Tüzüğü”nde ayrı bir fenomen olarak kabul edilmektedir (Stirk, 2009: 1). Özellikle Ortadoğu toplumlarında hem iç politik alanda hem de dış politik alanda bir kısım askeri bürokrasi mensubunun, kendine ciddi roller yüklediği görülmüştür. Askeri otoritenin, sivil otoriteye tabi kılınması ile sivil kurumlar için daha büyük bir rol oluşması müdahale, sıkıyönetim ve askeri zorunluluk emirlerinden ziyade hukukun üstünlüğüne göre daha büyük bir öncelik önermektedir (Stirk, 2009: 97). Lakin bu noktada da birçok ülkede beklenen hedefe ulaşılamamıştır. 21. yy.’a gelindiğinde dahi birçok toplumda askeri bürokrasi ve sivil bürokrasi arasındaki mücadele, canlılığını korumaktadır.

Türk ve İslam tarihi incelenecek olursa, her iki bürokratik tabaka içerisinde farklı yapılardan gelen insanların da rol aldığı görülmektedir. İslamcı düşünürler, İslam’ın siyasi mirasını birçok açıdan incelemişlerdir. İslami hükümetlerin ve hanedanların, seküler olan ve seküler olmayan

yönlerini belirlemek için tarihsel kayıtlar analiz edilmiştir (Souaiaia, 2013: 15). Sanılanın aksine her dönemde İslam tarihinde sekülerizm anlayışına rastlanmıştır. Bu durumun temel nedeni ise din ve devlet işlerinin ayrı mecralarda yürütülmesidir. Toplumun tüm kesimlerinden gelen insanlara imkân tanınarak, yönetimde rol verilmiştir. İslam dini farklılıkları yok etmemiş aksine onları korumuş ve yaşam haklarını dokunulmaz kılmıştır. Bu nedenle Türk ve İslam devleti olarak adlandırılan birçok devletin yönetim tabakasında, farklı değerlere sahip insanlar yer almıştır.

1400 yıla yakın İslam tarihinde ve 2000 yıllık Türk tarihinde, her dönemde asker ile siyaset arasında bir mücadele var olmuştur. Yaşanan mücadele, her iki bürokratik kadroya da ciddi zararlar vermiştir. Fakat en büyük zararın halka olduğu ise acıktır. Siyasi bürokrasinin devamlı askeri vesayet altında kalması, politika oluştururken askerin nefesini ensesinde hissetmesi, politika yapıcıları verimsizleştirmektedir. Toplumun dinamiklerine uyan politikalar üretilmemektedir. Bir kısım askeri kadronun değişime uzak olan ve toplumdaki kopuk militarist mantığı nedeniyle toplumun ihtiyaçlarına uzak kalınmaktadır. Böylece toplumsal sorunların çözümü için görevli mekanizmalar pasif hale gelmektedir. Nihayetinde devlet kurumlarının başarısı azalmakta ve toplum nazarında devlet kurumlarının itibarı zede almaktadır.

Uzun bir dönem birtakım askeri kadro tarafından dile getirilen ‘*genç subaylar tedirgin*’ söylemi ne yazık ki ülkemizde hem toplum hem de yönetici karolar üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur. Dönem dönem toplum içerisinde devlet kurumlarına karşı ve özellikle demokrasi inancına karşı duygusal kopmalar yaşanmıştır.

Küreselleşen dünya şartları içerisinde toplumlar ve devletler değişmektedir. Artık tüm toplumların yeni hedefleri oluşmaktadır. Bu hedeflere en kısa sürede ulaşabilmenin yolu ise devlet ve toplum iş birliğinden geçmektedir. 21.yy. iç sorunlar yaşayan toplumlara hiçbir fırsat sunmamaktadır. Bu nedenle artık kısır konular üzerinde cereyan eden tartışmalar terk edilmelidir. Günün bilimsel verileri ışığında devletin tüm kurumları ve halk, beraber hareket etmelidir. Tarihi ve kültürel mirasımız, her konuda bizlere yeterince bilgi ve birikim sunmaktadır.

Bugün geline nokta Orta Doğu’dan Kafkasya’ya, Orta Asya’dan Afrika’ya kadar her kıtada Türk ve İslam toplumlarının, çeşitli sorunlar yaşadığı görülmektedir. Küresel sistemin getirmiş olduğu dayatmalar, Türk ve İslam toplumlarının yaşadığı sorunları olabildiğince artırmaktadır.

Yaşanan sorunları aşabilmenin en temel yolu ise tüm toplumsal yapıların ve kurumların, uyum içerisinde çalışabilmesidir. Kısır konular üzerinden yaşanan tartışmalar bir kenara bırakılarak, günün şartları çerçevesinde gerekli politikalar oluşturulmalıdır.

Yaşanan bu çekişmeli sürecin son bulabilmesi için atılması gereken birçok adım bulunmaktadır. Bu noktada, sivil bürokrasiye de ciddi görevler düşmektedir. Askerin problemleri çözülmeli, rahatsızlıkları giderilmelidir. Farklı siyasi gruplar tarafından davetkâr eğilimler sergilenmemelidir. Toplumsal sorunların çözümü için asker, siyaset ve halk üçlüsünün her konuda beraber ve uyum içerisinde hareket etmesi önemlidir. Bu temelde atılması gereken adım, anayasal görevler noktasında birleşip, görev ihlali ve gaspı yapmaktan ziyade, kanundan gelen yetki ve görevleri yerine getirerek toplumsal esenliğe katkı sunmaktır.

Kaynakça

- Al-Azmeh, A. (2013). *Arabic Thought and Islamic Societies*. Abingdon: Routledge.
- Akıncı, A. (2014). “Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. Cilt/Volume: 8, Sayı: 1, ss. 93-123.
- Berger, M. (1946). “Law and Custom in the Army”. *Social Forces*, Vol. 25, No. 1, pp. 82-87.
- Berkey, Jonathan P. (2003). *The Formation of Islam Religion and Society in the Near East, 600–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgin, F. (2011). *Political Liberalism in Muslim Societies*. Abingdon: Routledge.
- Cabiri, Muhammed A. (1997). *İslam’da Siyasal Akıl*. Çev. Vecdi Akyüz, 1. Baskı, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Davison, Roderic H. (1990). *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West*. Texas: University of Texas Press.
- Demirel, T. (2010). “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu”. *Seta Analiz*, Sayı: 18, ss. 4-28.

Devran, Y. ve Özcan, Ömer F. (2016). “1960’tan 2016’ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler”. *İNİF E- Dergi*, 1 / 2, ss. 7-20.

Droz-Vincent, P. (2021). *Military Politics of the Contemporary Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duman, M. Z. (2010). “Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 284-303.

El Nasr, El Farabi. (2015). *El- Medinetü’l Fazıla (İdeal Devlet)*. Çev. Ahmet Arslan, 7. Baskı, Ankara: Divan Kitap Yayınları.

El- Maverdi, Ebu’l- H. (2000). *Siyaset Sanatı*. Çev. Mustafa Sarıbiyık, Kırkambar İstanbul: Kitaplığı.

Gencer, B. (2008). *İslam’da Modernleşme 1839-1939*. Ankara: Lotus Yayınları.

Hasan, Ü. (1998). *İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Hale,W. (2012). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Abingdon: Routledge.

Holt, P. M. (2000). *Islamic Society and Civilization,-The Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huntington, Samuel P. (2006). *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası*. Çev: K. Uğur Kızılaslan, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Irwin, R. (2011). *Islamic Cultures and Societies to the End of the Eighteenth Century,-The New Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karpat, Kemal H. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2013). *İslam’ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karaman, Mehmet A. (2014). “Meşrutiyet Dönemi Basın ve Basında Ordu–Siyaset İlişkisi”. *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 1-20.

Karaosmanoğlu, A. ve Gökakın, Behice Ö. (2010). ‘‘Türkiye’de Sivil-Asker İlişkinin Unutulan Boyutları’’. *Uluslararası İlişkiler – Akademik Dergi*, Cilt 7, Sayı 27, ss. 29-50.

Lapidus, Ira M. (2002). *A History of Islamic Societies*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mahçupyan, E. (2000). *Osmanlı’dan Postmoderniteye*. 3. Baskı, İstanbul: Patika Yayıncılık.

Marranci, G. (2006). *Jihad Beyond Islam*. New York: Berg.

Mills, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi,

Nasr, Seyyed Vali R. (2001). *Islamic Leviathan: Islam And The Making Of The State Power*. New York: Oxford University Press.

Nizamül-Mülk. (2014). *Siyasetname*. Çev. Mehmet Topkaya, Ankara: Nilüfer Yayıncılık.

Özsağır, A. (2013). ‘‘Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği’’. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 12 (4), ss. 759-773.

Ringer, M. (2020). *Islamic Modernism and the Re-Enchantment of the Sacred*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Souaiaia, Ahmed E. (2013). *Anatomy of Dissent in Islamic Societies -Ibadism, Rebellion, And Legitimacy*. New York: Parafe Macmillan.

Şahinoğlu ve Ateş, Muhammet C.- A. (2017). ‘‘Orta Doğu’da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği’’. *TESAM Akademi Dergisi- Turkish Journal Of Tesam Academy*, 4 (1), ss. 97- 131.

Stirk, Peter M. R. (2009). *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Şeriatı, A. (2012). *İslam ve Sınıfsal Yapı*. Çev. Doğan Özlük, 3.Baskı, Ankara: Fecr Yayınları.

Tiliouine, Habib and Estes, Richard J. (2016). *The State of Social Progress of Islamic Societies Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*. Switzerlan: Springer International Publishing.

Tunahan, Ö. (2015). “28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’ nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”. *Bilgi*, (30), ss. 23- 41.

Tsugitaka, S. (2004). *Muslim Societies- Historical and Comparative Aspects*. London: RoutledgeCurzon.

Zeyrek, S. (2014). “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Ordu -Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”. *Studies of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 39-64.

3451 Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu(1), Kanun Numarası: 211, Kabul Tarihi: 04.01.1961, Yayımlandığı R. Gazete Tarihi: 09.01.1961, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 4, Cilt: 1, Sayfa: 1008.